

BÚCSÚ TORNAI JÓZSEFTŐL (1927–2020)

*„Mikor Isten a szürke ősidőkben a dolgokat teremtette,
összegyúrta a napot;
és jön, és megy a nap és visszatér;
összegyúrta a holdat;
és jön és megy a hold, és visszatér;
összegyúrta az embert;
és jön, és megy az ember, és nem tér vissza.”*
(Szudán, törzsi ének, ford. Tornai József)

Tornai József sokszor elmondta, hogy verset írni mindig csak elementáris ösztöneinek parancsára tudott. A „hívó hang” sosem hallgatott el, így jóformán a végső pillanatig folyamatosan dolgozott. Alkotókedve csak a legutolsó hónapokban hagyott alább, amikor már úgy érezte, hogy mindent megírt, amire képességei, felismerései predesztináltak.

Felfogni is nehéz, mekkora időtávot fog át a pályája. Első verseit 1942-ben, tizennégy évesen írta, utolsó publikációja 2020 januárjából való. Kegyesek voltak hozzá az istenek – bár ő maga nem hitt bennük –, elegendő időt és méltó körülményeket biztosítottak számára, hogy életműve kibontakozhasson. Nem lehetne mondani, hogy „teli bőrrönddel” ment volna el, munkássága befejezett, kerek egész – és néhány hete már visszavonhatatlanul az.

Költő volt, műfordító, esszéista, önmeghatározása szerint szabadgondolkodó; a hivatalos indoklás szerint „a magyar kultúra »bartóki vonulatának« jeles képviselője”. A háború után színre lépett magyar költőnemzedék gyakran és előszeretettel hivatkozott Bartók munkásságára. Én ebben ma sok félreértést, felszínességet is látok, de Tornai esetében nem, az ő „bartókisága” átgondolt és hiteles volt. Nem volt gyakorló tudós, de a népi és a törzsi költészet ismerete tudományos alapokon állt nála. Sok-sok fontos esszéje, legfőképpen a *Boldog látomások* – a világ törzsi költészetéből válogató hatalmas fordításgyűjtemény – bevezető tanulmánya tanúskodik erről. „Bartóki” tulajdonsága volt az is, hogy a folklór iránti érdeklődése nem szorítkozott az egyébként rájongásig szeretett magyar népdalok világára. Vizsgálódási köreit folyamatosan

tágította, a szomszéd és a rokon népek kultúráján keresztül az egész földgolyóra kiterjesztette.

Úgy gondolta, az archaikuslírai megnyilvánulásokon keresztül ember-voltunknak olyan rétegei tárulnak föl, amelyek mindmáig bennünk, velünk élnek. A népi és a törzsi költészet nemcsak érzelmi szempontból, nemcsak dekoratív nyelve, formavilága miatt volt fontos számára; az ember ösztönös, gáttalan művészi kifejezését kereste, végső soron az első ember első szóbeli megnyilvánulását. József Attila elméleti munkái – és rajta keresztül a mélylélektan eredményei – alapján vallotta, hogy a megnevezés hatalma adja a költészet erejét és avatja a költőt az archaikus kultúrák varázslóinak, sámánjainak utódjává.

Ez volt lényének ősi oldala, de kettős önmegjelölése szerint modernnek is tartotta magát. Ez főként azt jelentette, hogy semmilyen konvenciót, semmilyen készen kapottat nem volt hajlandó elfogadni. A megismerő értelemben, a tudományos módszerekben hitt. Megmaradt a felvilágosodás hívének, s noha látta az arra épülő nyugati civilizáció árnyoldalait is, mégsem választotta az egyszerűbb utat, nem ült fel lejárt szavatosságú hiedelmeknek, babonáknak. A szabadgondolkodás számára a gondolkodás egyetlen legitim formája volt. „Azt mondják, hogy aki negyven éves koráig nem tanul meg önállóan gondolkozni, az végleg a konvenciók rabja marad” – így dedikálta nekem néhány éve egyik esszékötetét. Elutasította az autokratikus berendezkedéseket; a Horthy-rendszert – amelyet gyerekként, kamaszként átélt, s amelyben a tanügyi emberreflexből megalázta fejkendős parasztasszony-édesanyját – éppúgy, mint a szocializmus rákövetkező évtizedeit.

Tény, hogy a vallásokat is az elme kényszerű tévhiteinek körébe sorolta. De az emberi hiedelmek, hitrendszerek szövevényes története nagyon is érdekelte, és a tételes vallások tanulmányozása során leásott az eredeti forrásokig, a szent szövegekig. Szelleme leginkább Buddha beszédeiben foglaltakban tudott megnyugodni. – Ami a világban keletkezik, az el is múlik, a kozmoszban semmilyen létező nem állandó. Igyekezzünk a dolgokat úgy látni, ahogyan vannak. Amiről nincs és nem is lehet tudásunk, azzal hiábavalóan ne foglalkozunk. Mindezt összeegyeztethetőnek tartotta a modern tudományos világképpel is.

Gondolkodása folyton változott, finomodott (a hangsúlyeltolódások jól követhetőek esszékötetein keresztül), miközben a fő motívumok állandóak maradtak. Értekező prózájának tetőpontját talán a három kései kötet, a *Léda megerőszkolása* (2006), *A szabadgondolkodó* (2009) és *Az esztétikai nihilizmus* (2013) jelenti.

Végtelenül sötét világkép bontakozik ki e három könyv írásaiból. Tornai világában az emberi lét abszurd, feloldhatatlan paradoxon. Hiába vannak

lenyűgöző, csodálatos produktumaink a szellem, a kultúra, a tudomány és a technika területén, nem tudtunk megszabadulni az állatvilágból és korai történelmünkől örökölt beidegződéseinktől, hiedelmeinktől. Törzsi indulatok, előítéletek, tévhitek irányítanak bennünket, fordítanak újra és újra embertársaink ellen. Ennek következménye az emberi történelem „folyamatos mézárszéke”. Tornai időnként odáig vetemedik, hogy az emberi faj maga evolúciós zsákutca, egyik legkedvesebb költőjének szavával: „sárkányfog-vetemény”.

Mégsem lett nihilista, sőt az irodalom kétes határfokú eszközeivel küzdött a nihilizmus ellen. Végtelenül szerette és értékesnek tartotta az életet. Egyfolytában szerelmes volt: nőkbe, versekbe, festményekbe, zenékbe, tájakba, közeli és távoli kultúrákba.

Népiként sorolták be, de valójában teljesen autonóm szellem volt. Már származása is rendhagyó: otthona a dunaharaszti homoklankák, akácerdők, a Kis-Duna mocsarai között volt. Ez az a táj, ami verseiben és írásaiban annyiszor feltűnik: nem a főváros ez, de még nem is igazán vidék. Itt volt gyermekkorában indián, itt hallotta a Hívó Hangot. (Ez a különös metafizikai élmény jegyezte el egy életre a természettel, az ősi kultúrákkal, a mágiával.)

Rendkívüli tájékozottsága, nyelvtudása (többször kifejtette, ha az ember csak magyarul tud, nem tehet szert valódi műveltségre), természet-tudományos, filozófiai érdeklődése is meglehetősen különállóvá tette a népiek között. *Villámsújtotta kor* című kispróza gyűjteménye és *A második eljövétel* című fordításkötete pedig némi fogalmat adhat arról, mi minden érdekelt és inspirálta alkotásra az irodalom terén: a japán halál-versektől a finnországi svédek költészetéig, Juvan Sesztalov regényeitől a kortárs román esszéig, Ronald Stuart Thomas walesi pap-költő műveitől a latin-amerikai prózáig.

Hatalmas életmű marad utána. Mintegy hatvan önálló verseskönyv, tizenhét próza és tíz fordításkötet (köztük a már említett *Boldog látomások*, *A Második Eljövétel*, valamint a Baudelaire-újrafordítás: *A Rossz virágai*). Készséggel töltötte el, amit ő a hatvanas évektől fogva érzett – az elsők között adott hírt róla –, és ami mára egyértelmű valósággá vált: a költészet jelentősége, érvényessége egész Európában végtelenen beszűkült. Az a személyes, ösztön-alapú, erőteljes lírai beszédmód – amely őt is jellemezte – pedig végképp elvesztette hagyományos szerepét és szinte el is tűnt. Nekem nem feladatunk munkásságát értékelni, remélem, megteszik majd a hozzáértők (a közelmúltban végre monográfia jelent meg róla).

Esszéi, fordításai nagyon aktuálisak, általános érvényűek, és mindannyiunkhoz szólnak. De valójában egész munkássága egységet képez, minden rész-területét ugyanazok az érdeklődések, mániák irányítják. Sokszínű, ember-voltunkat mélyen érintő, húsbavágó kérdéseket feszegető, nagy

távlatokkal rendelkező életmű. A világmára annyira kitágult, minden annyira nehezen értelmezhetővé vált, hogy az információszerzés végtelennek tűnő lehetőségei mellett sem nélkülözhetjük a Tornaihoz hasonló látókörű, univerzális szellemeket.

81

*

2011-ben kerestem fel először. Akkorra már jó néhány versét megzenésítettem, és szerettem volna ehhez a beleegyezését kérni. Rögtön válaszolt – kérte, hívjam fel telefonon, majd nemsokára találkoztunk is. Végül a kölcsönös eszmecserét még közel tíz évig folytathattuk. Elég sokszor meglátogattam sashegyi otthonában (a Vércse utcában, milyen találó is ez!). Szerettem náluk lenni, beszélgetni vele és Ildikóval, a kalotaszegi szuszék, a miskakancsó, a macskák és a rengeteg könyv társaságában. Bámultam nem lankadó szellemi érdeklődését, végtelennek tűnő alkotókedvét. Mindig elolvastam írógéppel letisztázott, tollal, javítófestékekkel preparált újabb verseit. Elképesztő türelemmel bírta a sok órás beszélgetéseket (remélem, ezzel nem nagyon éltem vissza). Sokat beszélgettünk zenéről. A zenetörténetet Beethoventől Stravinskyig igen jól ismerte (egy időben a *Dumbarton Oaks* volt nagy kedvence). A magyar népdalokért még cserkészkorából eredően lelkesedett; rengeteget tudott közülük fejből, kedvtelve idézgette őket, demonstrálva a népdalszövegek magasrendű és tömör képi gondolkodását, komplex világlátását.

Élő irodalomtörténet volt: a lehető legnagyobb természetességgel beszélt Füst Milánnal, Szabó Lőrincsel, Illyéssel, Weöressel, Pilinszkyvel, Nagy Lászlóval, Juhásszal való személyes kapcsolatáról. Kérlelhetetlen kritikusa volt a magyar irodalom kanonizált nagy verseinek is – ez alól a *Külvárosi éj*, a *Nem tudhatom...*, de még a *Himnusz* se képezett kivételt.

*

Hangja még ez év januárjában is változatlan volt. Utoljára egy különös álomban hívott fel, február 8-án, halála után egy bő héttel. Kérte, hogy látogassam meg, úgymint rég jártam már nála. A valóságtól eltérően egy magas bérházban lakott. Csöngettem, de sehogy sem jutottam be a lakásba. Rövid idő múlva újra kerestem: valami ismeretlen afrikai törzsi nyelven szólt a telefonba, mondott egypár furcsa szót a technika és a kommunikáció varázslatos fejlődéséről, majd közösen konstatáltuk, hogy ez a találkozás most nem tud létrejönni.

Új Forrás 2020/7 – Horváth Bálint : Búcsú Tornai Józseftől
(1927–2020)

Tornai nem hitt a túlvilágban, úgy gondolta, hogy halála után könyveiben él majd tovább. Szép gondolat, szép metafora; én most valamiképpen mégis elképzelem, hogy Őreg Barátom egy titokzatos térben még mindig számon tart minket. Újra együtt van azokkal, akiket már régen elveszített.

82 A gyerekkori barátokkal, kedves író társakkal sátrat építenek a folyóparton, este tüzet raknak, kancsó bor és pipa mellett népdalokat énekelnek. A lét és a kozmosz törvényei már nyitott könyvként tárulnak eléjük.

